

Ərəb məhcər ədəbiyyatının ilk azərbaycanlı tədqiqatçısı

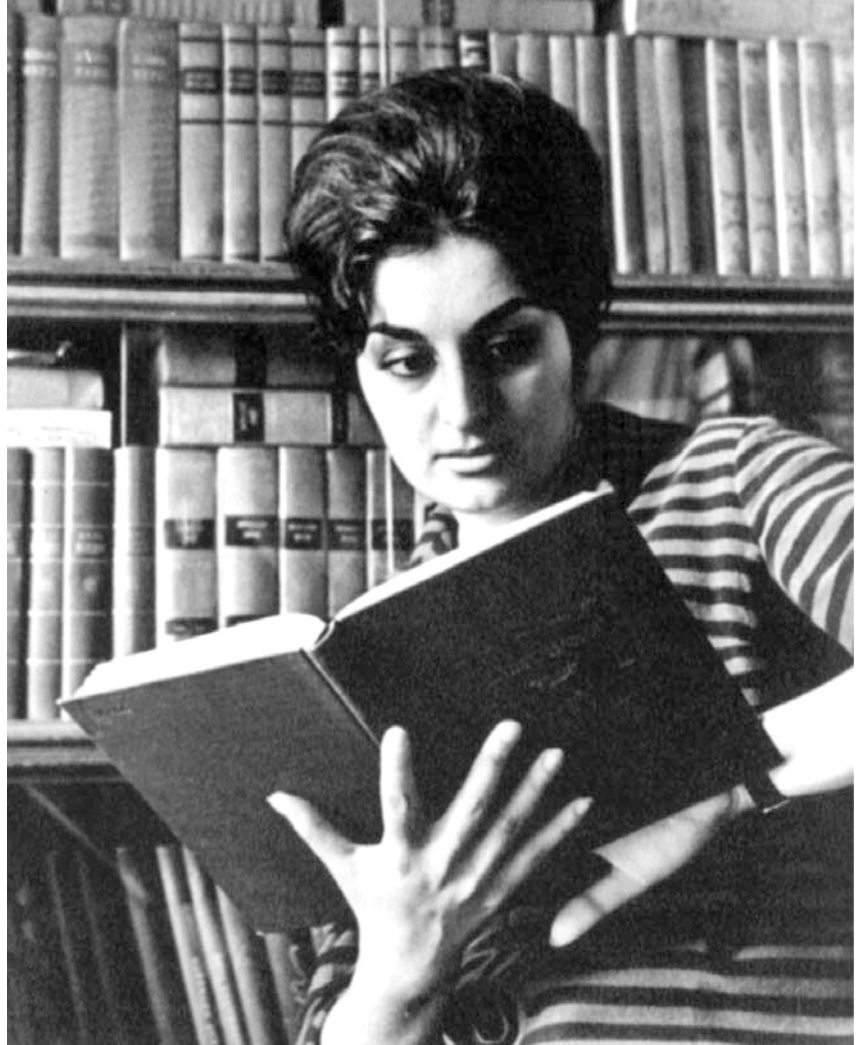
Fatma Məcədova

AMEA akad. Z.M.Bünyadov adına Şərqsünaslıq İnstitutunun böyük elmi işçisi, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

Azərbaycan elminin inkişafı tarixində şərqsünaslıq ənənələri müstəsna yer tutur. XX əsrin ilk çağlarından bu tədqiqatların müxtəlif sahələri inkişaf etmiş, qüdrətli elmi potensial yaranmış, yüksək ixtisaslı milli şərqsünas kadrlar yetişməyə başlamışdır. Azərbaycan xalqının mütəfəkkir və alimləri Şərq fəlsəfi fikrinə böyük töhfələr vermişlər. Əsası XX əsrin ortalarında qoyulmuş AMEA Şərqsünaslıq İnstitutuna hər bir əsəri yeni söz, yeni töhfə olan, elmdə xüsusi dəsti-xəttə malik alimlər, parlaq şəxsiyyətlər rəhbərlik etmişlər.

Görkəmli şərqsünas-alim, cəfakeş elm təşkilatçısı, Azərbaycanda ərəbsünaslıq üzrə ilk qadın filologiya elmləri doktoru, professor Aida xanım İmanquliyeva məhz belə alimlərdəndir. Dərin nəzəri bilikləri, analitik təfəkkürü, yüksək erudisiyası, bir sıra şərq və qərb dillərini bilməsi sayəsində apardığı tədqiqatlar və yazdığı əsərlər qısa bir vaxt ərzində ona nəinki keçmiş Sovetlər Birliyində, hətta bir çox xarici ölkələrdə geniş şöhrət qazandırmışdır.

Aida xanım Azərbaycanda Qərb-Şərq mədəniyyətlərinin qarşılıqlı ədəbi əlaqə və təsirini sistemli şəkildə araşdıran ilk azərbaycanlı alimdir. Bu əlaqələri öyrənərkən alim hər iki ədəbiyyatın ümumbəşəri dəyərlərini əsas götürür, mədəni tərəqqini şərtləndirən amillərə istinad edirdi. Alimin çoxsaylı elmi əsərlərində Qərb və Şərq mədəni ənənələrinin sintezi,

yaradıcı üslubun inkişafı və yeni bədii üslubun təşəkkül tapması tədqiq olunur ki, bu da nəinki ərəb ədəbiyyatının, habelə bütün yeni şərq ədəbiyyatlarının həmin aspektdə tədqiqi üçün çox mühüm zəmin yaradır. Hələ o dövrdə yetişib formalaşan bir sıra nadir istedad sahibləri var idi ki, onlar zamanı qabaqlayaraq elmi problemlərə ideoloji aspektdən deyil, ümumbəşəri dəyərlər müstəvisində yanaşırdılar. Aida xanım məhz belə alim-tədqiqatçılardan idi.

Görkəmli bir elm tədqiqatçısı kimi Aida xanım İmanquliyevanın maraq dairəsi geniş və çoxşaxəli idi. Onun çoxsaylı elmi araşdırmalarının əsas tədqiqat

obyekti ərəb məhcər ədəbiyyatı idi. O, ərəb məhcər ədəbiyyatının korifeyləri adlandırdığı ən müxtəlif bədii üsluba malik üç ərəb ədibinin yaradıcılığını araşdırmışdır: M.Nuaymə bədii irsində rus ədəbiyyatının təsiri ilə formalaşan tənqidi realizmi öyrənmiş, C.X.Cübran yaradıcılığında ingilis poeziyasına xas olan romantik üslubun inkişaf prosesini izləmiş, Amerika transsendentalistlərinin Əmin ər-Reyhani yaradıcılığında oynadığı rolu müəyyənləşdirmişdir.

Elmi fəaliyyətinin böyük bir hissəsini ərəb məhcər ədəbiyyatının tədqiqinə həsr etmiş prof. A.İmanquliyeva hələ ötən əsrin

60-80-ci illərində ərəb məhcər ədəbiyyatı ilə bağlı müfəssəl tədqiqat işləri aparmış, qəzet, jurnal və müxtəlif məcmuələrdə Azərbaycan və rus dillərində dəyərli məqalələr çap etdirmişdir. Sevin-dirici haldır ki, bu gün Şərqsünaslıq İnstitutunda Aida xanımın yaratdığı ənənələri və başladığı işləri layiqincə davam etdirməyə hazır olan yeni nəsil - Aida İmanquliyeva məktəbinin davamçıları yetişməkdədir. İnstitutumuzun aspirant və dissertantları görkəmli alimin xatirəsinə həsr olunmuş elmi konfrans və “Ərəb filologiyası sahəsində gənc alimlərin ən yaxşı elmi-tədqiqat əsəri” mövzusunda keçirilən (2009-2012) ənənəvi müsabiqələrdə fəal iştirak edərək dəfələrlə müsabiqə qalibləri olmuşlar. Hər müsabiqə yeni-yeni istedadlı mü-təxəssisləri üzə çıxarırdı. Alimin zəngin elmi irsinin dərinədən öyrənilməsi və davam etdirilməsi məqsədi daşıyan bu kimi müsabiqələrin keçirilməsi onun ərəb məhcər ədəbiyyatı üzrə apardığı tədqiqat işlərinin işığında yeni elmi araşdırmaların ərsəyə gəlməsi, Azərbaycan ərəbşünaslığında “Aida İmanquliyeva məktəbi”nin yaranması deməkdir.

Prof. A.İmanquliyeva keçmiş sovet məkanında ərəb məhcər ədəbiyyatının ilk sistemli tədqiqatçısı olmuşdur desək, əsla yanlışdır. Alimin elmi tədqiqat obyektlərinin əsasən məhcər ədəbiyyatı nümayəndələri olmasını biz onun gərgin əmək və axtarışlar hesabına yaranmış elmi əsərlərindən müşahidə edə bilərik.

Qeyd edək ki, Keçmiş Sovetlər Birliyinin mövcud olduğu dövrlərdə zəngin bədii xüsusiyyət, ideya və məzmunu malik ümumərəb ədəbiyyatı Azərbaycan şərqsünaslığında daim araşdırma obyektinə olmuşdur. Bu ədəbiyyatın müxtəlif dövrləri azər-

baycanlı alimlər tərəfindən tədqiq və təhlil olunaraq dünya miqyasında təbliğ olunmuşdur.

Klassik ərəb ədəbiyyatının min beş yüz illik inkişaf yolunu nəzərdən keçirdikdə məlum olur ki, Ərəbistanın hüdudlarından çox-çox uzaqlarda bu ədəbiyyatın əzəmətli qolları yaranmışdır. Ərəblərin doğma vətənindən kənardə yaranan bu qolların birincisi İspaniyada meydana gəlmiş və ərəb ədəbiyyatı tarixinə Əndə-lus ədəbiyyatı kimi daxil olmuş-

dur. Yeri gəlmişkən qeyd etməliyik ki, Əndəlus ədəbiyyatı barədə də Aida İmanquliyevanın “Ərəb Əndəlus ədəbiyyatının bəzi xüsusiyyətləri haqqında”, “İspaniyada ərəb ədəbiyyatının yaranması və inkişafı tarixi” kimi zəngin mənbə və məxəzlərə söykənən çox dəyərli araşdırmaları vardır.

Ümumərəb ədəbiyyatının Sakit okeanın o tayında - Amerika qitəsində yaranıb fəaliyyət göstərən digər bir qolu isə Ərəb məhcər ədəbiyyatı olmuşdur. XIX əsrin sonları və XX əsrin 60-cı illərinə qədər, təxminən yarım əsrə bərabər bir ömrü olmuş bu qolun əsas hərəkətverici qüvvəsini Suriya və Livandan dolanmaq dalınca Amerikaya mühacirət etmiş xristian ərəblərin arasından çıxmış ədiblər təşkil etmişdir.

Ərəb ədəbiyyatının tarix etibarlı ilə müasir və cavan qolu olan Ərəb məhcər ədəbiyyatı özünün populyarlığına görə “Ərəb dirçəliş” ədəbiyyatının başlıca sütunlarından birini təşkil edir. Ötən əsrin 20-ci illərindən etibarən Amerika qitəsində fəaliyyət göstərən ərəb ədəbi birliyi dünya mədəniyyəti xəzinəsinə iki dildə - ingilis və ərəb dillərində yazdığı bacaran görkəmli ədiblər bəxş etmişdir. Onların adları həm Şərqi, həm də Qərbi ədəbi dairələrində, eləcə də ədəbiyyat həvəskarları arasında yaxşı tanınırdı.

Ərəb Şərqi uzaqda təşəkkül tapan bu ədəbiyyatın əsas yaradıcılıq metodu romantizm idi. Əslinə qalsa, bu ədəbi cərəyan milli kökdən və milli zəmindən qismən uzaq düşmüş, ərəb adət-ənənəsinə, ərəb məişət tərzinə yabançı olan ədiblər tərəfindən, həm də xristianlığın diqtəsi altında formalaşırdı. Ona görə də bu ədəbiyyat içərisində yetişdiyi ictimai-siyasi mühitin, xüsusilə də Amerika və Qərbi ədəbi məktəblərinin təsirindən də xali deyildi. Buna baxmayaraq, yad bir diyarda formalaşan ərəb ədəbiyyatı mövzu və sənətkarlıq cəhətdən tamamilə yeni olsa da, onun dili, əsasən, ərəb dili, yaradıcılarının düşüncə və təfəkkür tərzisi isə ərəb düşüncə və təfəkküründən tam təcrid olunmayan bir ədəbiyyat idi. Məhz buna görə də həmin ədəbiyyata ərəb məhcər ədəbiyyatı - yəni mühacirətdə yaranmış ərəb ədəbiyyatı deyirdilər.

Belə bir faktı da vurğulamaq lazımdır ki, mühacir ərəblərin 1920-ci ildə Amerikanın Nyu-York şəhərində Cübran Xəlil Cübranın başçılığı altında yaratdıqları “Ər-Rabitə əl-qələmiyyə” (“Qələmlər birliyi”) cəmiyyətinin Şimali Amerikada fəaliyyət göstərən ərəb yazıçılarının öz yaradı-

cılıqlarında hansı mövzulara üstünlük verməsinə istiqamətlənməsində rolu böyük idi. Bu birliyin o dövrdə Cübran Xəlil Cübranın özü də daxil olmaqla, Mixail Nuaymə, Əbdul Məsih Həddad, Nəsib Arıda, İlya Əbu Madi, Şair əl-Qərəvi, Nadra Həddad, Rəşid Əyyub, İlyas Ətaallah, Vilyam Kətisfləys, Əmin ər-Reyhani kimi onlarla nümayəndələri var idi ki, onlar həm Ərəb Şərqi, həm də okeanın o tayında böyük nüfuza malik idilər.

A.İmanquliyeva hələ özünün gənclik illərində, elmi fəaliyyətinin ilk çağlarından başlayaraq, mühacir ərəblərin bu birliyi və onun görkəmli nümayəndələrinin yaradıcılıq yolu barədə çox ciddi araşdırmalar aparmağa başlamışdır. Elə bu niyyətlə də o, həmin ədəbi məktəbin üç nəhəng nümayəndəsinin – Mixail Nuaymə, Əmin ər-Reyhani və Cübran Xəlil Cübranın həyat və ədəbi fəaliyyəti barədə müfəssəl elmi tədqiqat işi aparmışdır.

Aida İmanquliyevanın namizədlik dissertasiyasının mövzusu ərəb məhcər ədəbiyyatının tanınmış nümayəndələrindən biri olan Mixail Nuaymənin yaradıcılıq yolunun tədqiqinə həsr olunmuşdur. Tədqiqatçı alimin ilk dəfə 1975-ci ildə Moskvada rus dilində nəşr olunmuş, 2002-ci ildə Azərbaycan dilində çap olunmuş “Qələmlər birliyi və Mixail Nuaymə” əsəri gürcü dilində də (2011) çap olunub elmi-ictimaiyyətin müzakirəsinə verilmişdir. Qeyd edək ki, Tiflis Dövlət Universitetinin Şərqsünəslş fakültəsinin ərəb dili bölməsi üçün dərs vəsaiti kimi hazırlanmış bu kitabı gürcü dilinə həmyerlimiz D.Gülməmmədov tərcümə etmiş, kitaba ön sözü isə Gürcüstan Yazıçılar İttifaqının sədri Maxmala Qonaşvili yazmışdır. “Qələmlər birliyi və Mixail Nuaymə” adla-

nan ilk tədqiqat işində A.İmanquliyeva ərəb məhcər ədəbiyyatının bu görkəmli nümayəndəsinin həyat və fəaliyyətini mükəmməl araşdırmağa müvəffəq olmuşdur.

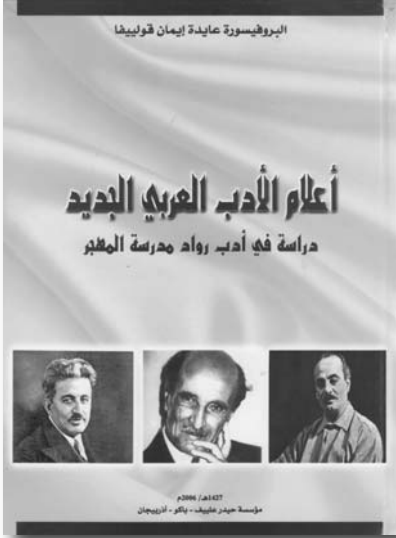
A. İmanquliyeva “Qələmlər birliyi və Mixail Nuaymə” adlı monoqrafiyasında “Qələmlər birliyi” ədəbi cəmiyyətinin yaranmasına xüsusi diqqət yetirir. Tədqiqatçı burada “Qələmlər birliyi”ni doğuran zərurət, onun yaranması səbəbləri, ərəb məhcər ədəbiyyatının formalaşmasında bu birliyin rolu və s. barədə ətraflı məlumat verərək göstərir ki, ərəb məhcər ədəbiyyatının təşəkkülündə, onun formalaşması və

inkişafında misilsiz rol oynayan bu ədəbi birlik Cübran Xəlil Cübranın başçılığı altında 1920-ci ildə Nyu-York şəhərində yaradılır və onun əsas mətbu orqanı “əs-Saih” (Səyyah) qəzeti olur. Birliyin sədri Cübran Xəlil Cübran, katibi Mixail Nuaymə olur.

Monoqrafiyanın “Qələmlər birliyinin xadimləri” fəslində onun yaranmasında xüsusi xidmətləri olan şəxsiyyətlərin tərcümeyi-halları ilə yanaşı, onların yaradıcılıqları barədə müfəssəl məlumat verilir. Bu yazıçıların doğum və ölüm tarixlərinə diqqət yetiriləndə bəlli olur ki, bu ədəbi məktəb ən azı yarım əsr müddə-

tində fəaliyyət göstərmiş və məhcər ədəbiyyatına ərəb və ingilis dillərində olduqca yüksək professionalıqla yazılmış dərin məzmunlu bir sıra əsərlər bəxş etmişdir. Aida xanımın təbirincə desək, bu bədii sənət nümunələrində “Qələmlər birliyi” üzvləri, əsasən, aşağıdakı məsələlərin

bədii həllinə üstünlük vermişlər:

a) Klassik ədəbiyyatın ənənələrindən uzaqlaşmaq və yeni bədii metodun tədqiq olunması. Bu xüsusiyyət əsasən, forma və dilin sadəliyində təzahür etmişdir;

b) Vətən həsrətinin yaradıcılığın əsas motivi kimi təzahürü;

c) Ədalətli ictimai quruluş, humanizm haqqında düşüncələrin bədii təsviri;

ç) Təbiətə məhəbbət və onun tərənnümü;

d) Dini etiqada dözümlü münasibət, dini fanatizmə etinasızlıq, ona ehkam kimi yanaşmamaq.

Aida İmanquliyevanın tədqiqatlarında əsas elmi təhlil məhz bu meyarlar müstəvisində aparılmışdır. Bütün bunlar barədə olduqca dərin məntiqi mülahizələr yürüdülmüşdür.

Tədqiqatçı A. İmanquliyeva Nuayməninin ingilis dilində yazdığı əsərlərə də öz münasibətini bildirmiş və onun ingilis dilində

dərin məzmun və yüksək sənət-karlığa malik əsərləri barədə söhbət açmışdır.

Adı çəkilən monoqrafiyada A.İmanquliyeva M.Nuayməninin keçdiyi həyat yolu və tərcümeyihalı ilə bərabər bu ədibin ədəbi fəaliyyətini geniş tədqiq etmiş və ədibin öz yaradıcılığında toxunduğu və həllinə çalışdığı qlobal problemlərin əhatə dairəsini, bir sözlə, onun coğrafiyasının həddlərini müəyyənləşdirmişdir. Tədqiqatçı Mixail Nuayməninin şeir yaradıcılığı ilə bərabər, onun novella yaradıcılığını da araşdırmaya cəlb etmişdir. Ümumilikdə götürdükdə belə bir qənaətə gəlmək olur ki, bədii nəsrə, xüsusilə də novellalarda əsasən ailə-məişət problemləri belə əsərlərin ana xəttini təşkil edir. Bu mənada Aida İmanquliyeva Nuayməninin “Zəlzələ”, “İlk qiyamçı”, “Daşyonan”, “Sonsuz”, “Qoca ifritənin hədiyyəsi”, “Yeni doğulmuş”, “Bir qutu kibrit”, “Tilsim”, “Eşşəyin quyruğu”, “İnsan və quş”, “İki əsgər”, “Um Yaqubun toyuğu” kimi novellalarının ideya məzmun xüsusiyyətlərini açır və bu hekayələrdə Livan ədibinin ailə-məişət, əxlaqi-mənəviyyat, sosial həyat barədə düşüncə və mülahizələrinin qısaca məğzini araşdırmağa müvəffəq olur.

Yeri gəlmişkən qeyd etməliyik ki, Aida İmanquliyeva Mixail Nuayməninin bir sıra hekayələrini ərəbcədən tərcümə edərək 1974-cü ildə “İnsan və quş” adlı ərəb hekayələri məcmuəsində dərc etdirmişdir.

Professor Aida İmanquliyevanın ikinci monoqrafiyası “Qələmlər birliyi”nin sədri, rəssam, esseçi, məşhur şeir və povestlər müəllifi kimi tanınan Cübran Xəlil Cübran haqqındadır. Tədqiqatçının bu əsəri ilk dəfə Azərbaycan dilində 1975-ci ildə Bakıda nəşr olunmuşdur. Kitab barəsində

o vaxt təqdirədirici resenziya yazmış prof. Vilayət Cəfərov onu Azərbaycanda ərəb ədəbiyyatşünaslığı sahəsində Azərbaycan dilində çıxan ilk mətbu əsər, ilk qaranquş adlandırır.

“Qələmlər birliyi”nə on ildən çox başçılıq etmiş (1920-1931) Cübran Xəlil Cübran bu müddət ərzində mühacir ərəb yazarlarının yaradıcılıqlarına yeni bir istiqamət vermiş, həyatı olduğu kimi əks etdirməyi, bir sözlə, tənqidi-realizm metodunu mənimsəməyi onlara tövsiyə etmişdir. Cübran Xəlil Cübran həm istedadlı yazıçı, həm ilhamlı bir şair, həm də olduqca bacarıqlı rəssam olmuşdur. Aida xanım livanlı ədibin “Ərais əl-muruc” (“Çəmənlər gəlini”, 1906), “Əl-ərvah əl-mutəmarrıda” (“Üsyankar ruhlar”, 1908) kimi hekayələr məc-

muələrinin; “Əl-əcnihət əl-mutəkəssira” (“Sındırılmış qanadlar”, 1912) povestinin; “Dəma vabtisamə” (“Göz yaşı və təbəssüm”, 1914) adlı mənsur şeirlər kitabının, “Əl-avasif” (“Tufanlar”, 1920) və s. kimi kitablarını ədəbiyyatşünaslıq baxımından təhlil edib dəyərləndirmişdir.

Ərəb məhcər ədəbiyyatının ideya qayəsini və bədii xüsusiyyətlərini əks etdirmək baxımın-

dan bu əsərlər mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bütün bu məsələləri əhatəli şəkildə araşdıran Aida İmanquliyeva ədibin hekayələr məcmuələrini, povest və mənsur şeirlərini, habelə, bir sıra publisistik məqalələrini rus şərqşünaslığının patriarxı, görkəmli akademik İ.Y.Kraçkovski və mühacir ərəb ədəbiyyatı tədqiqatçılarının əsərlərindən gətirdiyi iqtibaslar fonunda sərf-nəzərdən keçirmiş və oxucuda Cübran Xəlil Cübran haqqında tam təsəvvür yarada bilmişdir.

A.İmanquliyeva monoqrafiyada qadın azadlığı ilə bilavasitə bağlı olan “Sındırılmış qanadlar” (“Əl-əcnihə əl-mutəkəssira”) povestinin təhlilinə ayrıca yer ayırmışdır. Povestdə azad sevgi hüququndan məhrum olan Səlmə Kəramə və onun zəif iradəli atasının başına gətirilən müsibətlər; pulun, sərvətin hökmran olduğu bir cəmiyyətdə keşiş Bulis Qalib və Mənsur bəy kimi adamların öz şəxsi mənafeləri naminə insan tələləri ilə alver etmələri təsvir olunur. A.İmanquliyevanın povestin təhlili zamanı gəldiyi nəticə budur: “Cübran Kəramilər ailəsini təsvir etməklə bütün xalqın faciəsini, tamahkar, hiyləgər, əxlaqsız adamların qurbanlarının faciəsini açib göstərir”.

A.İmanquliyevanın üçüncü monoqrafiyası onun doktorluq dissertasiyasından ibarətdir. Aida xanımın XX əsrin əvvəllərində Qərb və Şərq ədəbiyyatlarının qarşılıqlı əlaqələrinin tədqiqinə həsr etdiyi “Yeni ərəb ədəbiyyatı korifeyləri” adlı tədqiqat işi ilk dəfə rus dilində (1991), alimin vəfatından sonra Azərbaycan (2003), türk və ərəb dillərinə (2006) tərcümə edilərək nəşr edilmişdir. Mərhum professorun bu kitabının ərəbcə nəşrinə İSİSKO təşkilatının baş katibi Əbdul Əziz bin Osman ət-Tuvey-

cərinin yazdığı ön sözdə xüsusi toxunularaq onun yaratdığı xarüqələr ətraflı şərh edilir, bu kitabın ərəb ədəbiyyatşünaslığına əvəzsiz töhfə olması xüsusi vurğulanır. Monoqrafiyanın giriş hissəsindən Aida xanımın ərəb xalqına və torpağına mənəvi və ruhi bağlılığı dərhal hiss olunur. Tarixə müraciət edən Aida xanım “tarixi həqiqətləri gündəmə gətirir, oxucunu bu ölkə haqqında axtarıcılığa sövq edir. Tədqiqatçının “Modern arap edebiyatının usta kəlmələri” adı ilə türk dilinə çevrilmiş “Yeni ərəb ədəbiyyatı korifeyləri” monoqrafiyası İstanbul-

da İQ Kültür Sanat Yayınçılıq Mərkəzində nəşr olunmuşdur. Əsərə ön sözü Türkiyə Əlyazmalar Muzeyinin müdiri, dünya şöhrətli alim, prof. doktor Mahmud Erol Kılıc yazmışdır. Kitabın türk dilində nəşri ilə əlaqədar türk ədəbiyyatşünası Sərdar Üslünün İstanbulda çıxan “Doğu ədəbiyyatı” jurnalında çap olunmuş “Kitap təniti” adlı məqaləsində Şərq və Qərb ədəbi əlaqələrinin biri-birinə inteqrasiyasında Aida xanımın əvəzsiz rolu olduğu və onun bu kitabının bu sahədə ən mötəbər mənbə hesab olunduğu qeyd edilir.

Azərbaycan, rus, ərəb və ingilis dillərində mövzu ilə bağlı 450-

yə yaxın ədəbiyyatdan istifadə olunmaqla yazılan bu fundamental monoqrafiyada Aida xanım Suriya və Livandan Amerikaya mühacirət etmiş ərəblərin orada yaratdıqları ədəbi birliyə, bu birliyin qarşısında duran vəzifələrə, məhcər ədəbiyyatının ingilislərin “göl məktəbi”, Amerika transsendentalistləri və rus tənqidi realizminin (xüsusilə, M.Nuaymən) təsirinə məruz qalması haqda məlumat verir, tədqiqatçıların M.Nuaymə, C.X.Cübran və Əmin ər-Reyhani ilə əlaqədar yazdıqları əsərlərdən bəhs edir. A.İmanquliyeva belə bir vacib

məsələni daha qabarıq vurğulayır ki, bu əsərlərdə onu düşündürən romantizm məsələsi və ümumiyyətlə bu ədiblərin Qərb ədəbiyyatından nə dərəcədə təsirlənmələri öz əksini tapmışdır. Məhz buna görə də tədqiqatçı alim bu mövzunun qələmə alınmasında başlıca məqsədinin bu boşluğu doldurmaq olduğunu xüsusi vurğulamışdır.

Bu da inkaredilməz bir faktdır ki, yazıçı, şair, dramaturq, publisist Əmin ər-Reyhani keçmiş sovet ərəbşünaslığında ən əhatəli, dolğun şəkildə araşdıran, xüsusən onun romantizmini zəngin fakt və məxəzlər fonunda izləyib üzə

çıxardan araşdırıcı Aida xanım olmuşdur.

Monoqrafiyanın I fəslində XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərində Livanın ictimai-siyasi, ədəbi və publisistik həyatı fonunda ölkədə fəaliyyət göstərən humanitar istiqamətli cəmiyyət və təşkilatlar haqqında məlumat verilməklə yanaşı, Livanəsilli yazarların Amerikadakı ədəbi-mədəni fəaliyyətləri gündəmə gətirilir və bu ədiblərin xarici ədəbiyyatın – xüsusilə, Qərb ədəbiyyatının nə dərəcədə təsirinə məruz qalması, onlardan nə dərəcədə faydalanması araşdırılır. Bu mənada Qərb romantizminin Cübran Xəlil Cübran və Əmin ər-Reyhani yaradıcılığına etdiyi təsir monoqrafiyanın müvafiq olaraq “Cübran Xəlil Cübran. Romantizm metodunun inkişafı”, “Əmin ər-Reyhani və onun ərəb romantizminin təşəkkülündə rolu” adlı II və III fəsillərində bu ədiblərin yaradıcılığından gətirilən nümunələr fonunda araşdırılaraq təhlil olunur. Əsərdə rus ədəbiyyatının Mixail Nuayməyə təsiri məsələləri öz əksini tapmışdır. Bu həqiqətən də belədir. Burada rus tənqidçisi U.Q.Belinskinin, yazıçılardan L.N.Tolstoyun, İ.S.Turqeniyevin Mixail Nuayməyə təsiri şərh edilir. Xüsusi olaraq İ.S.Turqeniyevin “Atalar və oğullar” romanı ilə M.Nuaymənin eyniadlı pyesi arasında paralellər aparılır və onların oxşar və fərqli cəhətləri yüksək professionalıqla müqayisə edilərək konkret nəticələrə gəlinir. Aida xanım hələ ötən əsrin 70-ci illərindən etibarən ədib Əmin ər-Reyhani haqqında müfəssəl tədqiqat işləri aparmış və xüsusən də o, ər-Reyhani yaradıcılığında əsas mərhələ təşkil edən Qərb romantizminin təsiri məsələsinin araşdırılmasına daha çox diqqət yetirmişdir. Bu məqsədlə də o, Livan ədibinin

“Hərəmxana divarlarından kənar-da” povestində və onun kiçik həcmli əsərlərində Qərb romantizminin təsirinin necə əks olunduğunu real fakt və bədii nümunələr fonunda tədqiq etmişdir. Bundan əlavə, Aida xanım ər-Reyhani ilə bağlı qəzet, jurnal və müxtəlif məcmuələrdə Azərbaycan və rus dillərində, “Ərəb yazıçısının əsərlərində kapitalizm dünyasının ifşası”(1973), “Əmin ər-Reyhani və din”(1971), “Əmin ər-Reyhaniyənin ədəbi-estetik görüşləri”(1990) adlı sanballı məqalələr də çap etdirmişdir.

Beləliklə, Aida İmanquliyevanın Ərəb məhcər ədəbiyyatı barədə qənaətlərini konkret olaraq aşağıdakı kimi ümumiləşdirmək olar:

1) Orijinallığı və özünəməxsusluğu ilə seçilən ərəb məhcər ədəbiyyatı ümumərəb ədəbiyyatının janr, mövzu və poetikasına rəngarənglik gətirmişdir. Romantizmə xas olan geniş demokratizm, dünyanın fəlsəfi dərk, mənəvi problemlərin qoyuluşu, realizmə xas həyat həqiqətləri, məişət problemləri, ictimai ədalətsizlik kimi

mütərəqqi fikir və ideyalar ərəb məhcər ədəbiyyatında geniş əksini tapmışdır.

2) Məhcər ədibləri ərəb xalqının oğulları idilər. Onlar ərəb miltətinin həyat tərzi və ərəb gerçəklikləri ilə qırılmaz şəkildə bağlı idilər. Ona görə də onlar özlərinin ədəbi irsi ilə ümumən romantik və realist metodları bir nəzəri-ədəbi üslub kimi xeyli dərəcədə inkişaf etdirib dərinləşdirmişdilər. Məhcər nümayəndələri Qərb romantizmindən və Amerika transsendentalizmindən əxz etdikləri ən yaxşı nailiyyətləri sonrakı nəsillərə töhfə kimi ötürmüşdülər.

Görkəmli alim Aida İmanquliyeva yeni ərəb ədəbiyyatının fundamental tədqiqatçısı kimi təkə keçmiş Sovetlər birliyində deyil, eyni zamanda Türkiyə, Almaniya, Fransa, İngiltərə və bir çox ərəb ölkələrində bu gün də tanınmaqdadır. Onun dünya şərqşünaslığına bəxş etdiyi zəngin elmi irsin və fundamental araşdırmaların ziyasında ərəb məhcər ədəbiyyatının tədqiqi inkişaf etdirilərək zənginləşdirilir.

Fatma Majidova

The first Azerbaijani researcher of Arab Mahjar literature

Summary

The article deals with scientific activity of one of the brightest figures in Oriental Studies in Azerbaijan, Arabist prof. Aida Imangulieva. Professor Aida Imangulieva was the first woman orientalist and the earliest researcher of Arabic literature of the new period in Azerbaijan and in the former Soviet Union. The article also discusses the works of the famous Azerbaijani researcher in Arabic Literature Studies, as well as, the form and artistic features of the Arabic literature.

Due to her deep theoretical knowledge, analytical thinking ability, astonishing erudition, and knowledge of several Eastern and Western languages, her works have earned her great popularity in many countries around the world.

The article also provides a summary of the fundamental studies of the prominent scientist with exceptional services in the development of Azerbaijani-Arab literary relations.